

Tüskés Gábor és Knapp Éva: A textualizált Rákóczi

Budapest: Balassi Kiadó, 2023, 488 l.

TAKÁCS László

PPKE BTK Klasszikus és Újlatin Nyelvek Intézete, Klasszika Filológia Tanszék, tanszékvezető egyetemi tanár
ORCID: 0000-0001-8030-5821

Közel három évtized II. Rákóczi Ferenchez kapcsolódó tanulmányait rendezte önálló, monografikus igényű kötetbe Knapp Éva és Tüskés Gábor. Az eredetileg különböző szakfolyóiratokban és gyűjteményes kötetekben magyar vagy idegen nyelven napvilágot látott tanulmányok a frissen megjelent kötetben egy jól átgondolt és megtervezett kutatás logikai láncának szerves részéivé válnak, s egymás mellé sorakoztatva egyben új belátásokra vezetnek.

Ahhoz, hogy a szerzőpáros kutatásainak mérlegét megvonhassuk, előzetesen érdemes némi kitérőt tenni, s röviden áttekinteni a rendszeres Rákóczi-kutatások másfél évszázados történetét, amely a Thaly-féle Archivum Rákóczianum első kötetének megjelenésével kezdődött 1873-ban, s amelynek keretében jelent meg Grisza Ágoston felfedezésének és fáradozásainak köszönhetően a sokáig elveszettnek hitt *Confessio peccatoris* latin szövege (1876). Bár a 19. század végén az említett sorozatban sorra jelentek meg a Rákóczival kapcsolatos források, a Rákóczi körüli tudományos és ideológiai vitáknak új impulzust Szekfű Gyula 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi* című monográfiája adott. Miközben Rákóczi írásművészetéről és szellemi tájékozódásáról számos kiváló tanulmány született a század első felében – itt főként, de nem kizárólag Zolnai Béla tanulmányaira kell gondolni –, addig a szélesebb tudományos közösség számára továbbra is Szekfű jelentette azt a gyűjtőpontot, amelyhez képest kinek-kinek valamiképpen viszonyulnia kellett. A II. világháború után, a század második felében – a kuruc hagyományok hivatalos ideológiai támogatása mellett – Köpeczi Béla és R. Várkonyi Ágnes kutatásai foglalkoztak leginkább az író Rákóczival. A Thaly-féle sorozat hiányosságaival, hibáival és torzó voltával számot vetve indult azután újra az Archivum Rákóczianum új sorozata, amelynek a nyolcvanas és kilencvenes években megjelent kötetei alapozták meg jelen kötet szerzőinek, Tüskés Gábornak és Knapp Évának a kutatásait.

Az impozáns kötet középpontjában – ezt talán nyugodtan kijelenthetjük – Rákóczinak a franciaországi és törökországi emigrációban keletkezett írásainak legjelentősebb darabjai állnak. E művek közül is kiemelkedik a *Confessio peccatoris* (*Egy bűnös vallomása*) című munka, amely Rákóczi bujdosásának korai szakaszában készült, s (remélhetőleg) megbízható kritikai kiadásának megvalósítása (újra) folyamatban van. A többi vizsgált műnek pedig szerencsére van az Archivum Rákóczianum folytatásának köszönhetően modern kritikai kiadása a múlt

század 80-as és 90-es éveiből. A Rákóczi-kutatásokba az egyik szerző, Tüskés Gábor már akkor bekapcsolódott, aminek bizonyossága, hogy jelen kötetbe akkor készült szövegeit is fölvette.

A vizsgált időszaknak választott 1715 és 1735 közötti években Rákóczi igen sokrétű írói tevékenységet fejtett ki. A latin nyelvű vallomások önéletrajz és napló mellett franciául megírta a szabadságharc szubjektív történetét, valamint írt erkölcsi-politikai traktátust és több vallásos tárgyú művet is, imádságokat és fohászokat, valamint széles hermeneutikai-teológiai érdeklődésről tanúskodó *Szentírás*-magyarázatot és elmélkedést, s akkor még nem esett szó arról a széleskörű diplomáciai levelezéséről, amelyet emigrációja idején folytatott, s amelynek teljes körű feltárása továbbra is a magyar történettudomány előtt álló feladat, s amelyet így – érthető módon – nem fogott be jelen kötet látóköre sem. Ennek a gazdag anyagnak az elemző bemutatása – szintén érthető okokból – nem egyforma súllyal szerepel a kötetben. Teljesen indokolt, hogy a minden szempontból legjelentősebbnek tartható *Confessio peccatoris* sokkal nagyobb teret kap, mint a terjedelmesebb, de kevésbé személyes művek. Ráadásul – nagyon helyesen – a kötet elsődleges strukturáló szempontja nem a kronológia, hanem az az értelmezői fókusz, amely ugyanabból az értelmezői-elemzői szempontból egyenként vizsgálja meg az időrendben egymás után keletkezett műveket. A szerzőknek ezt a megoldását csak helyeselni lehet, mert így a történeti-biografikus szemlélet alárendelődik annak a tágabb és lényegesen fontosabb és illuminatívabb eszmei (teológiai, filozófiai) és esztétikai-irodalmi keretnek, amely meghatározza az értelmezői aktusokat.

Az *Előszót* követő első nagy fejezet címe: *Személyes és nemzeti identitás történeti konstrukciói*. Ez a mintegy százoldalas rész eltérő súllyal foglalkozik a két művel, amelyek eminens helyen állnak Rákóczi életművében, a *Confessio peccatorisszal* és a *Mémoires*-ral. Tüskés Gábornak a kötet elején axiómaként megfogalmazott feltételezése – „A kiinduló hipotézis szerint az önéletrajzi műveknek két hőse van, a biografikus hős, azaz a történeti személy II. Rákóczi Ferenc, és az autobiografikus hős, azaz a textualizált Rákóczi.” (13.) – olyan világos és teljesen jogos alapvetés, amelyet mindvégig magunk előtt kell tartanunk ennek a fejezetnek az olvasása során. E hipotézis jegyében minden részletre kiterjedő, átfogó és egymáshoz nagyon hasonló szerkezetű bemutatást kapunk a két említett műről. Ez az alaposság egyébként olyan mértékű, hogy nyugodtan lehet ezt a nagy egységet olyan összefoglalásnak és számvetésnek nevezni, amely egyértelmű mérőköve a Rákóczi-kutatásoknak. A szerzők figyelmét ugyanis semmi lényeges nem kerüli el abból a gazdag anyagból, amelyet a 19. század óta a magyar és nemzetközi szakirodalom létrehozott. Hogy ez az egyszerre intenzív és expanzív figyelem mennyire jellemző a kötetre, jól illusztrálható egyetlen olyan mondattal, amelynek igazságtartalmával lehetetlen lenne vitázni:

A *Confessio* megértéséhez elengedhetetlen a korabeli európai történelmi, politikai, diplomáciai, vallási, közjogi és irodalmi összefüggések, a keletkezési körülmények, a források, a konstrukciós eljárások, tartalmi, nyelvi, retorikai és műfaji sajátosságok, a motivációs rendszer, a tónus és a narráció jellemzőinek beható ismerete. (23.)

A bemutatás, amely mindezeket az aspektusokat figyelembe veszi, minden esetben részletes és körültekintő. Sok finom és megfontolásra érdemes gondolatot olvashatunk, s külön kiemelendő, hogy a széleskörű tárgyismeret mégsem jelenti azt, hogy mindenről határozott véleménye lenne a szerzőknek, hiszen a *Confessio* tárgyalásának egy pontján például ezzel a megjegyzés-

sel szembesülünk: „Ma még nem ismerjük a szöveg kidolgozásakor működő emlékező mechanizmusok logikáját, s nem tudjuk pontosan, melyek voltak a Grosbois-ban végbement belső áthangolódás indítékai.” (35.)

Mindeközben természetesen akad néhány vitatható vagy további vizsgálódásra és tisztázásra váró megállapítás. A teljesség igénye nélkül ilyen például a *Confessio* 19. századi első kiadása (1876) óta a magyar fordítások esetében is követett azon gyakorlat elfogadása és Rákóczinak tulajdonítása, amely Rákóczi két fennmaradt (feltehetően) karácsonyi elmélkedését a *Confessio* első könyvébe illeszti. Véleményem szerint ez csupán valamilyen véletlen vagy félreértés következménye. Egyértelmű ugyanis, hogy a fejedelem, amikor elhagyta Franciaországot, az első könyv első részét, amelyet ekkorra már papírra vetett, nem vitte magával, hanem Grosbois-ban hagyta. Később aztán, amikor évekkel később elküldte az első könyv második felét, illetve a második és harmadik könyvet, akkor a *Confessió*tól független két meditáció szövegét (két hasonló szöveg miatt érte a janzenizmus vádjá az egyházi cenzorok részéről) a köteg tetejére tette. A derék kamalduli szerzetesek nyilvánvalóan nem foglalkoztak azzal, hogy mi mivel tartozik össze, hanem csak azzal, és ez is dicsőretre méltó, hogy a kapott küldemény kéziratait egyesítsék a náluk lévő írással. Valószínűleg ennek lett következménye, hogy e művek egybekötésekor és lapszámozásakor megőrizték az eredeti (esetleges) sorrendet. Kétségtelen, hogy a kézirat felépítése ilyesmit sugall, de talán nem ördögtől való a gondolat, hogy a két meditációt eszmeileg rokon művekként, de a *Confessio* szövegétől mégis elkülönítve érdemes kezelni.

A részletes bemutatást – a *Confessio* esetében éppúgy, mint a *Mémoires*-éban – egy kiemelt téma szerinti elemzés követ. Ez az előbbi esetben a lengyelországi emigráció elbeszélésének, bemutatásának, az utóbbiban pedig a pátriafogalomnak az értelmezése. Ezek az elemzések nyilvánvalóan illusztratív szerepet töltenek be, hiszen mindkét mű annyira összetett és a kutatás egyelőre még oly mértékben adós a részletes elemzéssel, hogy a kötet ilyen típusú elemzései egyszerre bírnak illusztratív és példamutató céllal. Itt kell megjegyeznünk a szerzőpárosnak azt az éretnyt, hogy Rákóczit – a tárgyhoz való értő odaforduláson túl – nem idealizálják és nem mentegetik. Jó példa erre az a főleg a *Mémoires*-ral kapcsolatos tárgyilagos megjegyzés, amely szerint

[...] Rákóczi jó megfigyelő, de fantáziája is működik; történetei egy része nem igazolható forrásokkal, sok mindent elhallgat, s gyakran használja korábbi kiáltványai, rendeletei, beszédei, levelei és követi utasításai fogalomkészletét, kifejezéseit. A mű elsősorban ott tekinthető történetileg hitelesnek, ahol személyes tapasztalatok és megbízható híradások alapján ír, s állításai más forrásokból ellenőrizhetők. (112.)

A kötet második nagy fejezete a *Szemantikai és funkcionális terminológiai vizsgálatok* címet viseli. Ez a rész terjedelemben és súlyban szinte teljesen azonos az első fejezettel, elemzési és értelmezési módszere azonban – ahogy azt a címe is jelzi – egészen más, ugyanakkor mégis szerves folytatása az első résznek, amely nélkül nem vagy csak nehezen állna meg önmagában. A tárgyul választott motívumok, fogalmak mind jó érzékkel és teljességgel indokolt módon vannak összeválogatva, sőt akár azt is mondhatjuk, hogy megkövetelik a részletesebb interpretációt. A három fő téma a bűn (*peccatum, culpa, vitium*), a vágyakozás (*cupiditas*) és a megkívánás (*concupiscentia*), valamint az igazság (*veritas*), amelyekhez további nagyon fontos fogalmak kapcsolódnak, mint az első esetben például az isteni kegyelem (*gratia*). Bár ezek a fogalmak alapve-

tően az önéletrajzi vonatkozású művekhez kapcsolódnak, a szerzők – nagyon helyesen – nem korlátozzák ezekre a vizsgálódásukat, hanem – például a *cupiditas* és *concupiscentia* esetében figyelmüket nem kerüli el az *Aspirationes* és a *Meditationes* nagyon más természetű, mégis sok vonatkozásában rokon szövegvilága sem. Ez a tágas értelmezési horizont azért is indokolt, mert – főleg a *Confessio* esetében – az imádság műfaja szépen ágyazódik bele az elbeszélő részekbe. Ez akár azzal a következménnyel is járhatna, hogy a készülő kritikai kiadásban (amelyben jelen sorok szerzője is részt vállalt), bár annak folyamatos és alig tagolt szövege – ha nagyon kritikusan szemléljük – nem indokolná, mégis lehetséges lenne az efféle imádságba torkolló részek tipográfiai eszközökkel való elkülönítése is. Egy ilyen – nyilván vitatható – megoldás mindenképpen alkalmas lenne arra, hogy az olvasó figyelmét ráirányítsa a rokonságra, amely a *Confessio*, az *Aspiratio* és föltehetően a liturgikus év eseményeihez kapcsolódó szövegek közt fennáll. E fejezetben azonban nemcsak a kiemelt fogalmak életművön belüli tárgyalására kerül sor, hanem az elemzés – és erre a korábbi szakirodalomban csak tapogatózó lépések történtek – kiter azoknak a 17. századi (elsősorban janzenista) teológusoknak és gondolkodóknak a műveire is, akik szerepet játszhattak Rákóczi nézeteinek formálódásában. Itt mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az érvek alátámasztására minden esetben rendkívüli figyelmet fordítanak a szerzők, vagyis állításaikat minden esetben idézetekkel támasztják alá, így a lapalji jegyzetekben bőven találkozunk a Rákóczi-írásokból vagy Pascaltól, Nicole-tól etc. származó latin, illetve francia szövegrészekkel. Bármennyire is mélyreható azonban ez a vizsgálódás, nyilvánvaló, hogy a szerzők és a teljes Rákóczi-kutatás előtt is még tisztázandó feladatként áll olyan fogalmak értelmezése és az életmű egésze szempontjából való interpretációja, mint a *Confessio*ban oly hangsúlyos szerepet kapó „önszeretet”, *amor sui* vagy *amor proprius*, olykor talán *amor profanus* vagy a *misericordia*, *oboedientia* és *inoboedientia* és így tovább. Ezeket talán legjobban egy Rákóczi-szótár vagy -konkordancia segítségével lehetne vizsgálni, s amelyre – éppen a nemzetközi beágyazódás segítése végett is – rendkívüli szükség lenne, s amely termékenyen segíthetné a filológiai vizsgálódás és az elmélyült szöveginterpretációt. (Hogy erre honnan lehetne anyagi és humán erőforrást teremteni, aligha egykönnyen megválaszolható kérdés, pedig ilyen segédeszközre az újkori magyarországi latinság egésze vizsgálata szempontjából is igény lenne.)

A harmadik nagy fejezet, amelynek címe *Forráselemzések*, középpontjában már nem a *Confessio* és a *Mémoires*, hanem az *Aspirationes/Aspirations*, illetve a *Meditationes* áll. Bármennyire személyesek is ezek a fohászkodások és elmélkedések, mivel Rákóczi ezekben, még ha kísérletet is tesz az egyénítésre, alapvetően mégis régóta kész irodalmi formákat vesz kölcsön és használ fel, amit a szerzők tökéletesen érzékeltetnek is, amikor a maga teljes mélységében kívánják föltárni az előképeket és közvetlen előzményeket. Nagyon jó nyomon járnak, amikor hangsúlyos szerepet tulajdonítanak Giovanni Bona hatásának (289. és *passim*), ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ez esetben a pontos forrás vagy források azonosításánál nehézséget jelent az a körülmény, hogy a korabeli egyházi gyakorlatban nagyon sok kéziratos imádság- és elmélkedésgyűjtemény is közkézen forgott, s még ha Rákóczi könyvjegyzéke alapján – amelyet Zolnai Béla nyomdokán például alapossággal dolgozott föl és bővített Knapp Éva – nem lehet kizárni, hogy ilyen típusú, nyomtatásban soha meg nem jelent, de másolatokban terjedő és esetleg a hozzá vagy a környezetébe is eljutó szövegek formálhatták a fejedelem kétségkívül őszinte és elmélyült vallásgyakorlatát. A kötetben ezekről a művekről olvasható bemutató elemzések

mindenesetre a hazai és nemzetközi lelkiségtörténeti kutatások olyan fontos szövegei, amelyek módszertani szempontból éppúgy példásak, mint az előző fejezet terminológiai interpretációi.

A kötetet záró nagy fejezet részben már elszakad Rákóczitól, amennyiben nem a művek szövegére, hanem azok utóéletére, egész pontosan a *Confessio* 18. századi kéziratos fordításaira, majd a kötet felfedezése után kezdetét vevő kutatástörténetre összpontosít. Az előbbi ezeknek a fordításoknak 2020-ban megjelent kiadása alapozza meg, az utóbbit pedig az erre a kiadásra való előkészület. A szerzők figyelme a teljes kutatástörténetre kiterjed, így aki átfogó képet kíván kapni a *Confessio*-kutatás helyzetéről és irányairól, nyugodtan utalhat ehhez a fejezethez. (406–416.)

Az ezt követő, szintén alapos *Összegzés* után, amely sűrítve fogja egybe a kötet minden fontos megállapítását, a *Függelék*ben kapott helyet az Archivum Rákócziánumban 1997-ben többek közt Tüskés Gábor szerkesztői közreműködésével közreadott, de mindeddig csak latinul és franciául olvasható *Meditationes in forma Soliloquiorum super scripturam Sacram* és a *Meditationes Du Prince Rákoczy Anni 1723* rövid tartalmi kivonata. (441–471.) Hasznos (és elengedhetetlen) segítség ez az ezeket az elmélkedéseket eddig egyelőre sem latinul, sem franciául nem ismerő olvasóknak.

Az immár közel kétszáz éves hazai Rákóczi-kutatás emblemikusnak számító, oly nagy vihart kavart monográfiája, Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi*ja után a némileg nyilván provokatívnak szánt *A textualizált Rákóczi* éppenséggel szakszerűségével és tárgyilagosságával, kétségtelen szintetizáló szándékával intéz kihívást a szaktudományhoz. S ha ez a megállapításunk helytálló, akkor nekünk is föl kell tennünk a kérdést: mégis hogyan foglalhatjuk össze legjobban e kötet tanulságait? Leginkább talán úgy, ha megismételjük a címét, s kihívóan mi is csavarunk rajta egyet, de csak egy kicsit, hiszen e kötet nem csupán a textualizált, hanem a kon-textualizált Rákócziról is szól.